

GLOBALNE PROBLEMY A KULTURA KAPITALIZMU

WYDANIE TRZECIE

GLOBALNE PROBLEMY A KULTURA KAPITALIZMU

RICHARD H. ROBBINS

PRZEŁOŻYŁ
SŁAWOMIR DYM CZYK

WYDAWNICTWO PRO PUBLICO

Tytuł oryginału: Global Problems and the Culture of Capitalism

Redakcja: Ewa Dulna-Rak

Konsultacja naukowa i przypisy: prof. UAM dr hab. Waldemar Kuligowski

Korekta: Anna Kaźmierczak, Krystyna Sobieraj

Opracowanie graficzne: Marta Dymczyk, Imaż, www.imaz.com.pl

Authorized translation from the English language edition, entitled GLOBAL PROBLEMS AND THE CULTURE OF CAPITALISM, 3rd Edition. ISBN 0205407412, by ROBBINS, RICHARD H., published by Pearson Education, Inc, publishing as Allyn & Bacon, Copyright © 2005, 2002, 1999 Pearson Education, Inc.

All rights reserved. No part of this book may be reproduced or transmitted in any form or by any means, electronic or mechanical, including photocopying, recording or by any information storage retrieval system, without permission from Pearson Education, Inc. POLISH language edition published by PRO PUBLICO PUBLISHING HOUSE, Copyright © 2006.

Przekład na podstawie trzeciego wydania amerykańskiego pt. GLOBAL PROBLEMS AND THE CULTURE OF CAPITALISM, ISBN 0205407412, autor: ROBBINS, RICHARD H., opublikowanego przez Pearson Education, Inc, pod szyldem Allyn & Bacon, Copyright © 2005, 2002, 1999 Pearson Education, Inc.

Wszelkie prawa zastrzeżone. Żadna część niniejszej publikacji nie może być powielana ani rozpowszechniana w jakiegokolwiek formie czy w jakikolwiek sposób, elektroniczny czy mechaniczny, przy użyciu jakichkolwiek technik nagrywania, kopiowania czy przechowywania informacji, bez pisemnej zgody właściciela praw autorskich.

Copyright © for Polish edition Wydawnictwo Pro Publico
Copyright © for Polish translation Wydawnictwo Pro Publico

Wydawnictwo Pro Publico
ul. Bolesławy 10
61-054 Poznań
www.globalneproblemy.pl

Kontakt w sprawie zamówień i współpracy:
tel. (061) 87 68 488, tel. kom. 695 661 552
info@globalneproblemy.pl

Druk: Drukmar, ul. św. Antoniego 59, 61-359 Poznań, tel. (061) 870 01 20

PRZEDMOWA XIII

CZEŚĆ I KONSUMENT, PRACOWNIK, KAPITALISTA I PAŃSTWO NARODOWE W SPOŁECZEŃSTWIE NIEPRZERWANEGO ROZWOJU: WPROWADZENIE 1

O ISTOCIE PIENIĄDZA 7

ETAP 1: POJAWIENIE SIĘ PIENIĄDZA TOWAROWEGO 8

ETAP 2: ODEJŚCIE OD PIENIĄDZA TOWAROWEGO NA RZECZ PIENIĄDZA
KREDYTOWEGO I FIDUCJARNEGO 11

ETAP 3: PRZEKSZTAŁCENIE KAPITAŁU NIEPIENIĘŻNEGO
W KAPITAŁ PIENIĘŻNY 13

ROZDZIAŁ PIERWSZY

Narodziny konsumenta 16

NOWE OBLCICZE KONSUMPCJI 19

Promocja i reklama 20

Transformacja instytucji 22

Transformacja wartości duchowych i intelektualnych 27

Rekonfiguracja przestrzeni i klasy 29

KINDERKULTURA W AMERYCIE: DZIECKO JAKO KONSUMENT 31

Rola dziecka w kapitalizmie 31

Społeczne tworzenie dzieciństwa 35

EKSPORTOWANIE KONSUMENTA 44

WNIOSKI 47

ROZDZIAŁ DRUGI

Pracownik w kulturze kapitalizmu 49

EKONOMICZNE PODSTAWY KAPITALIZMU – WPROWADZENIE 51

Chrzest pieniądza 55

POWSTANIE I ANATOMIA KLASY PRACUJĄCEJ 56

Charakterystyka klasy robotniczej	57
Rozwój zamorskich zakładów montażowych	65
Pojawienie się wolnej siły roboczej	69
Segmentacja siły roboczej	70
Nadzorować i karać	74
Sprzeciw i bunt	79

WNIOSKI 81

ROZDZIAŁ TRZECI**Ekspansja kupców, przemysłowców i dysponentów kapitału 83****EPOKA GLOBALNYCH KUPCÓW 86**

Wyprawa handlowa dookoła świata w 1400 r.	86
Ekspansja gospodarcza Europy oraz jej konsekwencje dla Afryki i obu Ameryk	95
Pojawienie się kompanii handlowych	102

EPOKA PRZEMYSŁOWCÓW 106

Wyroby włókiennicze i powstanie systemu fabrycznego	110
Epoka imperializmu	112

EPOKA KORPORACJI, INSTYTUCJI MULTILATERALNYCH I DYSONENTÓW KAPITAŁU 118

Powstanie korporacji	119
Bretton Woods i dług światowy	124
Władza dysponentów kapitału	133

WNIOSKI 137

ROZDZIAŁ CZWARTY**Państwo narodowe w kulturze kapitalizmu 139****GENEZA I DZIEJE INSTYTUCJI PAŃSTWA 141**

Ewolucja państwa	141
Dzieje i funkcja państwa narodowego	144

BUDOWANIE PAŃSTWA NARODOWEGO 147

Wykreowanie Innego	147
Język, biurokracja i edukacja	149
Przemoc i ludobójstwo	154

PRZYSZŁOŚĆ PAŃSTWA NARODOWEGO 158

- Transnarodowość i migracja 159
- Czy korporacje będą rządzić światem? 163
- Organizacje pozarządowe 170

WNIOSKI 173

CZEŚĆ II GLOBALNY ZASIĘG KULTURY KAPITALIZMU: WPROWADZENIE 175

- UWAGI NA TEMAT ZEWNĘTRZNYCH EFEKTÓW RYNKU: PARADOKS
POLANYIEGO 177**

ROZDZIAŁ PIĄTY

Problem wzrostu demograficznego 183

ZWOLENNICY TEORII MALTHUSA KONTRA REWIZJONIŚCI 187

- Przypadek Indii i Chin 189
- Kwestia pojemności środowiska 193
- Obawy maltuzjanów a ideologia 194

TEORIA PRZEJŚCIA DEMOGRAFICZNEGO 199

- Uwaga na temat czynników, determinujących wzrost i spadek liczby
ludności 201
- Kilka przykładów zmian ludnościowych 205

WZROST LICZBY LUDNOŚCI NA PERYFERIACH SYSTEMU ŚWIATOWEGO 209

- Teoria przepływu bogactwa 211
- Społeczne konsekwencje teorii transferów bogactwa 213
- Kwestia płci społecznej i władzy 215
- Problemy i prognozy 218

WNIOSKI 220

ROZDZIAŁ SZÓSTY

Głód, ubóstwo i rozwój gospodarczy 222

EWOLUCJA PRODUKCJI ŻYWNOŚCI: OD NEOLITU DO NEOKALORYZMU 224

- Od zbieractwa i łowiectwa do neolitu 224
- Kapitalizm a rolnictwo 227

Zielona i neokaloryczna rewolucja	229
POLITYKA GŁODU	234
Anatomia klęski głodu	237
Anatomia chronicznego głodu	240
ROZWIĄZANIE PROBLEMU UBÓSTWA I GŁODU	247
Rozwój gospodarczy	248
Pomoc zagraniczna – przypadek rosyjski	254
Pomoc najbardziej potrzebującym: Grameen Bank i mikropożyczki	258
WNIOSKI	261

ROZDZIAŁ SIÓDMY

Środowisko naturalne a konsumpcja 262

PRZYPADEK CUKRU 268

Początki cukru i jego produkcja	268
Zastosowania cukru	269
Powstanie kompleksu cukrowniczego	270
Wzrost konsumpcji cukru	271
Masowa konsumpcja cukru	273
Cukier współcześnie	275

HISTORIA WOŁOWINY 276

Dominacja wołowiny	278
Powstanie amerykańskiego sektora wołowiny	279
Wołowina współcześnie	285
Internacjonalizacja hamburgera	288
Hodowla bydła nienaruszająca równowagi ekologicznej	289

EKSPORT ZANIECZYSZCZEŃ 291

WNIOSKI 295

ROZDZIAŁ ÓSMY

Choroby 297

JAK UMRZEĆ NA CHOROBE ZAKAŻNĄ – WPROWADZENIE 302

ZWIĄZKI MIĘDZY KULTURĄ A CHOROBAMI 309

Od zbieractwa i łowiectwa do początków rolnictwa	309
„Cmentarzyska ludzkości”	311
Choroby powodowane zmianami środowiskowymi	316

AIDS A KULTURA KAPITALIZMU	322
Jak doszło do rozprzestrzenienia się choroby?	324
Kto się zaraża AIDS?	328
Kto jest obarczany winą?	331
WNIOSKI	334

ROZDZIAŁ DZIEWIĄTY

Grupy tubylcze i konflikt na tle etnicznym 336

PRZYSZŁOŚĆ LUDÓW TUBYLCZYCH 340

Niektóre cechy ludów tubylczych 340

Proces etnocydu 342

GUARANI: EKONOMICZNE PRZYCZYNY ETNOCYDU 352

Tło historyczne 353

Obecna sytuacja ludu Guarani 356

DEFAWORYZOWANE WIĘKSZOŚCI I ICH ZEMSTA 359

Rewanż tłumów 362

Ludobójstwo jako zewnętrzny efekt rynku 364

WNIOSKI 373

CZEŚĆ III SPRZECIW I BUNT: WPROWADZENIE 375

UWAGA NA TEMAT TERRORYZMU 378

ROZDZIAŁ DZIESIĄTY

Chłopskie protesty i bunty 384

MALEZJA I OREŻ SŁABYCH 386

Malezyjscy chłopci i zielona rewolucja 387

Walka z uciskiem 389

Przede wszystkim moglibyśmy spytać, czym jest opór? Scott (1985: 290) zdefiniował to pojęcie następująco: 389

Trudności w wyrażaniu sprzeciwu 392

Protest i zmiana 393

KIKUJU I POWSTANIE MAU MAU 395

Brytyjczycy w Afryce Wschodniej 395

White Highlands 398

Geneza powstania	400
Powstanie	403
Stan wyjątkowy	405
Przysięga i obozy internowania	407
Niepodległość	409
POWSTANIE W CHIAPAS	411
Ubóstwo i nierówności w stanie Chiapas	413
Powstanie a globalna ekonomia	416
Powstanie i reakcja meksykańskiego rządu	417
Przyszłość społeczności chłopskich	419
WNIOSKI	420

ROZDZIAŁ JEDENASTY

Protest antysystemowy 421

PROTEST JAKO SPRZECIW WOBEC SYSTEMU: DWIE REWOLUCJE ŚWIATOWE 423

Rewolucja 1848 r. 423

Rewolucja 1968 r. 427

PROTESTY ROBOTNICZE – GÓRNICZY W DZIEWIĘTNASTOWIECZNEJ PENSYLVANII 429

Przemysł węglowy i życie robotnika 429

Opór i protesty robotnicze 434

Zwalczanie robotniczego oporu 437

GLOBALNY FEMINISTYCZNY RUCH OPORU 439

Relacje typu gender w kulturze kapitalizmu 441

Strategie protestu 445

PROTESTY RUCHÓW EKOLOGICZNYCH 449

Earth First! 450

Chipko i tragedia wspólnego pastwiska 451

WNIOSKI 454

ROZDZIAŁ DWUNASTY

Religia i protest antysystemowy 456

TUBYLCZE RUCHY RELIGIJNE JAKO FORMA PROTESTU 459

Taniec Ducha 460

Kult cargo	461
Syjonizm w Republice Południowej Afryki	463
GLOBALNY NAPÓR ANTYSYSTEMOWYCH PROTESTÓW O CHARAKTERZE RELIGIJNYM	468
Fundamentalizm islamski	470
Fundamentalizm protestancki w Stanach Zjednoczonych	474
„TERROR W UMYŚLE BOGA”	482
Kilka przykładów religijnej przemocy	483
Zrozumieć przemoc religijną	490
WNIOSKI	492

ROZDZIAŁ TRZYNASTY

Narodziny zaangażowanego obywatela 493

NA CZYM POLEGA PRAWDZIWE ZAGROŻENIE? 493

PKB i powstanie doktryny nieprzerwanego rozwoju	495
Uszczuplanie kapitału przyrodniczego	497
Wyczerpywanie kapitału politycznego	502
Wyczerpywanie kapitału społecznego	506
Kapitał a polityka społeczna	508

NARODZINY ZAANGAŻOWANEGO OBYWATELA 510

Pomyślność i dobrobyt – wskazówki i wyzwania	511
Perspektywy zmian: osiągnięcie zerowego wzrostu gospodarczego	515
Odbudowa i ochrona kapitału przyrodniczego	515
Przywrócenie kapitału politycznego	517
Odbudowa kapitału społecznego	519

WNIOSKI 521

Bibliografia 524

Indeks osób 539

Indeks rzeczowy 542

W ciągu ostatnich czterystu, sześciuset lat kultura oraz ustrój społeczny, wywodzące się z Europy i skupione wokół koncepcji głoszącej, że handel i konsumpcja stanowią ostateczne źródło pomyślności, rozpoczęły ekspansję na pozostałe części globu. Pod wieloma względami wspomniana kultura i ustrój społeczny są bezkonkurencyjne. Świadczyć o tym mogą technologia, bogactwo i potęga, będące ich dorobkiem. Jednak z ową ekspansją są związane liczne problemy – pogłębiające się nierówności społeczne i ekonomiczne, dewastacja środowiska naturalnego, klęska głodu oraz niepokoje społeczne. Większość członków rzeczzonego społeczeństwa postrzega powyższe kwestie w kategoriach błahostki lub co najwyżej wyzwania, któremu należy sprostać. Jednak możliwe jest, że problemy, o których będzie tutaj mowa, stanowią integralną część owej kultury i są w stanie zaprzepaścić wszystko, co ta kultura osiągnęła. Tą właśnie ewentualnością chcemy się zająć w niniejszej książce.

Koncepcja książki pojawiła się przed paroma laty, kiedy wspólnie z kolegami ze State University of New York w Plattsburgh, Jamesem Armstrongiem i Markiem Cohenem, zaczęliśmy przygotowywać cykl wykładów na temat problemów globalnych. Naszym zamiarem było stworzenie kursu, który pomógłby studentom w zrozumieniu zasadniczych kwestii, pojawiających się w mass mediach, a związanych z sytuacją globalną, takich jak eksplozja demograficzna, klęska głodu i niedożywienie, dewastacja środowiska naturalnego, rozprzestrzenianie się nowych chorób, konflikty etniczne i akty ludobójstwa, terroryzm oraz protesty społeczne. Szybko przekonaliśmy się, że sukces całego przedsięwzięcia zależy od tego, czy uda nam się przezwyciężyć etnocentryczny punkt widzenia studentów, który często był potęgowany przez nagłośnienie problemów globalnych w mediach. Musieliśmy również wyrównywać braki w wykształceniu z zakresu antropologii kulturowej, historii i ekonomii, czyli tych dziedzin wiedzy, które są niezbędne dla zrozumienia genezy omawianych zagadnień. Naszym zadaniem było także uświadomienie studentom, że omawiane problemy są dla nich istotne, gdyż nieuchronnie zetkną się z nimi pośrednio lub bezpośrednio, a działania, jakie podejmą obecnie lub w przyszłości, określą sposób reakcji na źródła owych problemów. Na kształt niniejszej książki składają się wyniki naszych zmagania z tymi dylematami dydaktycznymi, jak również rezultaty dyskusji podczas zajęć.

CEL KSIĄŻKI

W książce przyjęliśmy założenie, że w ciągu ostatnich pięciuset, sześciuset lat pojawił się styl życia, w którym dominowało przekonanie, że źródłem pomysłowości jest handel i konsumpcja dóbr. Kultura owa rozkwitła w Europie Zachodniej, owoce wydała w Stanach Zjednoczonych i rozprzestrzeniła się na resztę świata, tworząc coś, co niektórzy antropologowie, socjologowie i historycy nazywają systemem światowym. Nie ma zgodności w kwestii czynników kluczowych dla rozwoju owego systemu ani nawet co do jego unikalności w ujęciu historycznym, niemniej większość naukowców wyraża wspólny pogląd w kilku podstawowych sprawach. Najistotniejsze założenia można scharakteryzować następująco: siłą, która napędzała rozprzestrzenianie się nowoczesnego systemu światowego, był kapitalizm przemysłowy i korporacyjny, a ekspandowanie wspomnianego systemu jest w jakiś sposób związane z podziałem na kraje bogate i biedne bądź też bogate centrum, czyli obszary rozwinięte i zindustrializowane, oraz zacofane peryferia, czyli obszary zależne i nieuprzemysłowione.

Rozprzestrzenianiu się kapitalistycznego systemu światowego towarzyszyło powstanie dystynktywnych wzorców relacji społecznych, różnych poglądów na świat, metod produkcji żywności, odrębnych diet, modeli zdrowia i choroby, relacji ze środowiskiem naturalnym itd. Jednak szerzenie się tej kultury nie przebiegało bezproblemowo. Pojawił się bezpośredni lub pośredni opór w postaci politycznych, religijnych i społecznych protestów oraz buntów. Przyczyny i sposób powstania kultury kapitalistycznej, a także podłoże sprzeciwu pewnych grup wobec jej rozwoju, stanowią temat, który postaramy się przeanalizować w książce.

Odpowiedzi na powyższe pytania opierają się na określonych założeniach. Po pierwsze, główna doktryna antropologii głosi, iż osobiste, społeczne, kulturowe i historyczne czynniki determinują punkt widzenia każdego człowieka na konkretne zjawisko. Nie inaczej jest w wypadku osób uczestniczących w kulturze kapitalizmu, które wytworzyły podzielany przez nas wizerunek globalnych procesów. Naturalnie owe poglądy są w jakimś stopniu obciążone etnocentryzmem. Oznacza to, że ludzie dokonują opisu, oceny i osądu konkretnych wydarzeń wyłącznie z określonej kulturowo perspektywy. Natomiast do głównych zadań antropologii kulturowej należy pokazywanie ludziom sposobów, jak ustrzec się etnocentryzmu, i zachęcanie do próby zrozumienia przekonania i zachowań innych osób w kontekście ich własnego punktu widzenia, czyli przyjęcia postawy określanej przez badaczy mianem **relatywizmu kulturowego**. Do pewnego stopnia etnocentryzmu nie można uniknąć, a zadaniem osoby, która interpretuje wydarzenia globalne, zarówno dziennikarza, ekonomisty, socjologa, jak i antropologa, jest takie przekazanie informacji o powyższych zdarzeniach, by były one zrozumiałe dla ludzi, którzy są ich odbiorcami. Wychodzimy z założenia, że aby ograniczyć stronniczość, wywołaną wpływem kultury, musimy zdać sobie sprawę, że nasze postrzeganie wydarzeń jest częściowo uwarunkowane przez kulturę i właśnie z tego powodu należy uczynić ową kulturę przedmiotem analizy.

Po wtóre, wychodzimy z założenia, że zrozumienie wydarzeń globalnych wymaga uznania faktu, że żadna współczesna kultura czy społeczeństwo nie funkcjonuje w całkowitym oderwaniu od czegoś, co antropologowie nazywają **systemem światowym**, i że każda taka jednostka zalicza się bądź do centrum, bądź też peryferii owego systemu. Dzięki stosowaniu takiej terminologii na określenie poszczególnych regionów globu ziemskiego można uniknąć bardziej wartościująco nacechowanych opozycji w rodzaju rozwinięty i zacofany, nowoczesny i tradycyjny albo Pierwszy, Drugi i Trzeci Świat. Teoretycy systemu światowego często posługują się trzecią kategorią, semiperyferie, na określenie tych państw narodowych albo regionów, które aktualnie zdążają w stronę centrum bądź się od niego oddalają. Rozróżnienia te pozwalają ludziom zrozumieć, że kraje nie są przypisane na zawsze do jednej kategorii. Mogą się między nimi przemieszczać. Przykładowo, wszystkie trzy państwa, uważane przez teoretyków systemu światowego za dominujące potęgi w trakcie ostatnich czterech stuleci – Niderlandy, Wielka Brytania i Stany Zjednoczone – zaczynały jako semiperyferie systemu światowego.

Po trzecie, zakładamy, że wydarzeń i działań o charakterze globalnym nie można właściwie pojąć bez uwzględnienia wcześniejszego rozwoju wypadków. Potrzebne jest ujęcie historyczne. Dla przykładu, żyjemy obecnie w okresie dziejów ludzkości, które zostały w znacznej mierze zdefiniowane przez wydarzenia sprzed czterystu lub pięciuset lat, określane ogólnie mianem rewolucji przemysłowej. Ponieważ każdy z nas przeżył zaledwie drobny fragment tego wycinka historii, zakłada, że świat zawsze wyglądał tak samo jak współcześnie. Jednak nowoczesny industrialny ład światowy stanowi, w kategoriach historycznych, bardzo niedawne osiągnięcie. Na skutek biologicznie ograniczonej długości życia naszych organizmów wydaje nam się, że sześćdziesiąt, siedemdziesiąt czy osiemdziesiąt lat to bardzo długi okres, ale z perspektywy dziejów ludzkości to tylko epizod. Ludzie przez większość swojego istnienia żyli w grupach łowców-zbieraczy, nieco krócej prowadzili żywot rolników i dopiero od bardzo niedawna zaczęli wchodzić w rolę przemysłowców i robotników najemnych. Jednak rewolucja przemysłowa doprowadziła do przeobrażenia świata i społeczeństw na skalę nieznaną dotąd w historii. Nie sposób zrozumieć wydarzeń i problemów współczesnego świata bez poznania genezy i przebiegu rewolucji przemysłowej.

Nie ulega wątpliwości, że kapitalizm stanowi manifestację pewnej kultury, która odniosła największy sukces w dziejach pod względem zapewnienia dużym grupom jednostek relatywnie komfortowej egzystencji. Nie okazała się tak samo skuteczna w kwestii zagwarantowania wszystkim równego dostępu do owych bogactw i porażka na tym polu jest chyba największą jej bolączką. Kultura owa rozwiązała problem wykarmienia ogromnych rzeszy ludzi (lecz z pewnością nie wszystkich), a także przyczyniła się do niezwykłego postępu w dziedzinie medycyny i opieki zdrowotnej (lecz też nie dla wszystkich). Wspierała wynalezienie zadziwiająco złożonych urządzeń technicznych i doprowadziła do rozszerzenia komunikacji globalnej na niespotykaną skalę. Zjednoczyła ludzi w pogoni za wspólnym celem, czego dotąd nie dokonała żadna inna

kultura. Jednak dopiero przy podliczaniu zysków i strat okaże się, czy, tak jak niektórzy utrzymują, kapitalizm stanowi synonim „postępu”.

PODZIĘKOWANIA

Wiele osób wniosło wkład w napisanie niniejszej książki. Wspomniałem już o moich współpracownikach Jamesie Armstrongu i Marku Cohenie. Pozostali to: Alfred Robbins, Michael Robbins, Rachel Dowty, Tom Moran, Philip Devita, Gloria Bobbie, Douglas Skopp, Edward Champagne, Vincent Carey, Larry Soroka, Ellen Fitzpatrick, Ann Kimmage, Michael Miranda, John Hess, Jan Rinaldi, Tina Charland, Tim Harnett, Daphne Kutzer, Monica van Beusekom, Russell Kleinbach, Peggy Lindsey, Art Orme, Sam Baldwin i Mary Turner. Dziękuję również członkom listy e-mailowej H-World, zwłaszcza jej moderatorowi Patrickowi Manningowi; Richardowi Winkelowi, moderatorowi listy e-mailowej Activ-L (aml@webmap.missouri.edu), i jej wielu członkom; a także studentom, którzy korzystali z rozlicznych wersji tej książki i którzy dostarczyli nieocenionych uwag. Chciałbym również podziękować recenzentom niniejszego wydania, którymi byli: Vaughn M. Bryant, jun. (Texas A&M University), Clifford E. Griffin (North Carolina State University), David Howes (Concordia University) oraz Stephen Wooten (University of Oregon). Recenzentami pierwszego wydania byli: John L. Aguilar, Charles O. Ellenbaum, Cynthia Mahmood, Richard Moore, Jon Olson i Dave Winther. Recenzentami drugiego wydania byli: Elliot Fratkin (Smith College), James Loucky (Western Washington University) i Luis A. Vivanco (University of Vermont).

Specjalne wyrazy wdzięczności kieruję do Sylvii Shephard za jej wsparcie przy całym projekcie. Pragnę podziękować również Sarah Kelbaugh, Jennifer Jacobson i Anette Pagliaro z wydawnictwa Allyn & Bacon za doprowadzenie do realizacji obecnego wydania, a także Louisowi C. Bruno jun., którego praca nad adiustacją tekstu sprawiła, że czytanie niniejszej książki stało się znacznie przyjemniejsze. Szczególne podziękowania kieruję w stronę Amy i Rebeccy, które z niezwykłym zrozumieniem znosiły okresy mojej dobrowolnej izolacji. Rzecz jasna, ostateczny kształt opracowania stanowi rezultat moich własnych decyzji.

Zapraszam Czytelników do przesyłania wszelkich uwag, sugestii lub pytań na adres richard.robbs@plattsburgh.edu bądź za pośrednictwem strony internetowej poświęconej niniejszej publikacji, znajdującej się pod adresem <http://www.plattsburgh.edu/legacy> lub <http://faculty.plattsburgh.edu/richard.robbs/legacy> (dostępne w języku angielskim). Polskojęzyczna strona poświęcona niniejszej książce znajduje się pod adresem <http://www.globalneproblemy.pl>, natomiast adres email do korespondencji to info@globalneproblemy.pl.